

توسعه آمایش

نی برای پایدارسازی توسعه جوامع روستایی

مهندس ابوالقاسم شریف زاده
مهندس علی اصغر میرکزاده

حرکت در جهت پایدار توسعه جوامع روستایی:

اختلافات محلی در زمینه دسترسی به منابع طبیعی تولید و ظرفیتهای موجود برای تداوم رشد اقتصادی در جوامع روستایی روند فزایندهای را طی می کند و در کشورهای کمتر توسعه یافته، اقتصاد جوامع روستایی بطور فزایندهای به سمت جهانی شدن^۱ پیش می رود. بنابراین برای گسترش روابط بین بخشهای مختلف اقتصادی و همچنین تعاملات سازهی پایدار بین مناطق روستایی و شهری صنعتی به منظور پیشبرد فرایندهای توسعهی روستایی، باید این ظرفیتهای و اختلافات را برشمرد. به هر حال ما شاهد گسترش بیش از پیش روابط جوامع روستایی و شهری می باشیم که برخی از این

زمینه های تعاملی دو سویه در جدول (۱) نشان داده شده است.

با استناد به جدول (۱)، در مقایسه ی روابط بین مناطق روستایی و شهری می توان به خوبی دریافت که رشد جوامع روستایی و شهری به یکدیگر وابسته است و در نظر گرفتن نقش هر دو، در هدایت فرایندهای توسعه و عمران شهری روستایی به عنوان الزامی عملی مطرح است.

با توجه به بتانسلیها (نیروها) موجود برای گسترش روابط مناطق شهری صنعتی و روستایی و استفاده از آنها برای پایدارسازی توسعهی همه جانبه در این مناطق، می توان مجموعه ای از راهکارهای ذیل را برای بهبود و تقویت روابط موجود در قالب توسعهی آمایشی بکار گرفت:

۱ سیاستگذاری راهبردی و مدیریت کارآمد نظام های زراعی و الگوهای بهره برداری برای

افزایش کارایی عوامل تولید (نیروی کار، زمین، آب و...) همچنین جلوگیری از گسترش تولید بیش از حد در بعضی از مناطق برای رسیدن به پایداری در بهره برداری از منابع طبیعی و جلوگیری از فرسایش و رها شدن عرصه های تولید روستایی و مهاجرت بی برنامه ی خانوارهای روستایی:

۲ تدارک اعتبارات و حمایت های لازم برای تولیدکنندگان روستایی از طریق پرداخت وام های بلندمدت با نرخ بهره ی کم و پرداخت یارانه برای گسترش زیربنای تولیدی، البته با نظارت کامل در زمینه ی داد و ستد و احیای زمین های زراعی و سایر منابع طبیعی تولیدی و جلوگیری از قطعه قطعه شدن اراضی زراعی و کمک به یکپارچگی آنها از طریق ایجاد تشکلهای مردمی برای بهره وری جمعی از اراضی زراعی:

۳ زمینه سازی برای جلب اعتماد سرمایه گذاری تولیدی در بخش کشاورزی و گسترش بیمه برای تحقق شرایط مذکور

۴ تقویت کیفی زمینهای زراعی در کنار گسترش کمی آنها، کمک به اصلاح روشهای کم بازده آبیاری با بکارگیری سیستم های زهکشی و تکنولوژیهای مناسب آبیاری:

۵ ترویج فرهنگ حفاظت و بهره وری پایدار از منابع طبیعی در جامعه و نهادینه کردن جنگلداری اجتماعی و سایر رهیافتهای مدیریت منابع طبیعی در ساز و کارهای مربوطه و کمک به ارتقای فرهنگ عمومی در این زمینه از طریق اطلاع رسانی مطلوب

۶ ایجاد و تقویت سازمانهای تولیدی و خدمات رسانی به منظور گسترش ساختارهای تولید و اشتغال در مناطق روستایی و نهادینه کردن تلاشهای جمعی و در نتیجه افزایش قدرت چانه زنی مردم محلی از طریق:

الف) کمک به مذاکرات و روابط بین کارآفرینهای محلی و کارآفرینهای بیرونی برای گسترش فرصتهای اشتغال روستایی در کنار ساختهای تولید کشاورزی

ب) حمایت از زراعت و بهره وریهای جمعی برای غلبه بر کمبودهای نیروی کار،

جدول (۱): تعاملات کارکردی بین مناطق شهری و روستایی

حوزه های همکاری	
مناطق روستایی	مناطق شهری
● تولید محصولات کشاورزی	● مراکز حمل و نقل و داد و ستد محصولات کشاورزی
● تقویت بخش کشاورزی	● خدمات حمایتی بخش کشاورزی
- زیرساختارهای روستایی	- نهادهای تولید
- تاکید و تمرکز بخش تولید	- خدمات تعمیراتی و عرضه ی دولت مکانیزاسیون زراعی
- آموزش و ظرفیت پذیرش و تعدیل نوآوریها	- اطلاع رسانی و خدمات ترویجی در زمینه ی تولید و نوآوری
● درآمد روستایی و تقاضا برای کالا و خدمات غیر کشاورزی و شهری - صنعتی	● بازارهای مصرف غیر کشاورزی
	- فرآوری محصولات کشاورزی
	- خدمات خصوصی و خدمات بخش دولتی (بهداشت، آموزش، مدیریت، بیمه و...)
	● اشتغال غیر کشاورزی
	● صنعت کشاورزی محور
● تولید محصولات نفی و متنوع کردن تولیدات بخش کشاورزی	
● کشاورزی به عنوان بخش پایه	

جدول (۲): مقایسه الگوی نشر صنعتی با نگرش توسعه‌ی آمایشی مبتنی بر گسترش شبکه‌های منطقه‌ای

منطقه‌ای	الگوهای مورد مقایسه زمینهای قابل	نگرش توسعه‌ی آمایشی (عدد شبکه‌های منطقه‌ای)	مدل نشر صنعتی
۱) نگرش پایه		همه‌ی بخشهای تولیدی به شرایط منابع منطقه‌ای و محلی وابسته‌اند و تأکید بر فعالیتهای تولیدی در «محجم کوچک - متوسط» و کارآفرین‌های منطقه‌ای و محلی می‌باشد.	ساختار تولید شهر گراست، معمولاً بر مبنای کلان در تولید تأکید می‌شود و صنایع تولیدی بر اساس افزایش مصرف و تولید انبوه با توجه به بازارهای برون منطقه‌ای سازماندهی شده‌اند.
۲) ویسگرگیهای ساختاری و نظام شهرنشینی		ساختاری فکری است و ترکیبی از تعدادی مراکز و نواحی حاشیهای دور از مراکز که با ویژگیها و مزیت خاص این ساختار را تشکیل می‌دهند.	ساختاری سلسله مراتبی است که یک مرکز غالباً به عنوان متروپل یا قطب اقتصادی عمل کرده و یا با میزان جمعیت بالا و فرصت‌های دلبوری مکان مرکزی ^{۱۲} شناخته می‌شوند.
۳) روابط بین جوامع شهری و روستایی		نشان‌دهنده‌ی مسجوعی از کارگرهای مستعمل شهری - روستایی است که از فعالیتهای سنتون تشکیل شده است و انگیزه‌ی رشد در هر دو منطقه وجود دارد و با افزایش خطوط حمل و نقل بین سکونتگاههای منطقه‌ای همراه است.	نشان‌دهنده‌ی کارگرهای نشر صنعتی و «نفوذ به پایین» ^{۱۳} با سلسله مراتبی عمودی از سمت مراکز شهری به سمت روستایی است و نواحی روستایی به عنوان پهر مهندسان منحل از گسترش این روابط بر اساس نظریه‌ی نفوذ به پایین ناشی از رشد صنعتی سطحی صنعتی محسوب می‌شوند.

حاصل تحولات گذشته در بخش کشاورزی و جوامع روستایی در طول قرن بیستم، پیدایش شرایط بالقوه‌ای برای طراحی و ساخت پایه‌های اقتصادی جوامع روستایی بوده است که بعضاً موجب تغییراتی در ساخت اجتماعی و فرهنگی این جوامع بوده است. مثلاً اصلاحات ارضی، گذار از نظام فئودالی، نفوذ روابط سرمایه‌داری در اقتصاد روستایی.

(۲) پایدارسازی و نهادینه کردن مشارکت مردم محلی برای برنامه‌ریزی منطقه‌ای به منظور تلفیق بهتری دیدگاهها و منابع ملی با پتانسیلها و اولویتهای محلی منطقه‌ای از طریق شکل‌گیری سازمانهای غیردولتی و مردمی مرتبط با نیازهای محلی.

۷ تنوع بخشیدن به اقتصاد جوامع روستایی برای رسیدن به انعطاف پذیری بهینه‌ی اقتصادی در این جوامع از طریق:

الف حرکت در جهت یک کشاورزی چند بخشی^۴ با تدارک برنامه‌های تحقیق و توسعه^۵ برای گسترش نوآوریهای سازگار با فرایندهای تولید محصولات و فرآوری و بازاریابی آنها، گسترش صنایع تبدیلی محصولات کشاورزی، گسترش صنایع دستی و کوچک روستایی و توجه به صنعت توریسم (گردشگری روستایی) (که در این زمینه پتانسیلهای لازم وجود دارد)

ب) تشخیص پتانسیلها و استعدادهای محلی در سطح خرد و کلان از طریق بازدیدها و ارزیابی‌های مشارکتی^۶ برنامه‌ریزی شده از فعالیتها و فرصتهای اقتصادی موجود

پ) طراحی و اجرای برنامه‌ها برای جوانان و زنان روستایی و در نظر گرفتن دانش بومی در فعالیتهای آموزشی ترویجی و تحقیقی و زمینه‌سازی و تشویق تغییرات نوآورانه و ابتکاری در سطح محلی در زمینه‌های تولید و بازاریابی (ت) تلاش برای روستایی‌سازی برای جذب منافع حاصل از گسترش روابط اقتصادی بین مناطق شهری صنعتی و جوامع روستایی از طریق آموزش و کارآموزی نیروی کار برای بخش صنعت و خدمات، گسترش آموزش فنی و حرفه‌ای برای نیروهای کار محلی، خصوصاً در مناطقی مهاجرپرست و حمایت از ایجاد صنایع جدیدی که در زمینه تولید و عرضه‌ی نهاده‌های تولیدی بخش کشاورزی (ابزار و ادوات زراعی، نهاده‌های مزرعه و...) و فرآوری محصولات کشاورزی فعالیت می‌کنند و تشویق آنها در جهت جذب نیروی کار محلی و اولویت بخشی به نیازهای محلی در طراحی فرایندهای تولیدی صنایع مذکور،

ث) سازماندهی برنامه‌های آموزشی و ترویجی

۴) فعالیت زیربنایی	فراهم کردن زمینه‌ی مشارکت پایدار مردم محلی و در نهایت توانمندسازی آنها و نهادینه کردن مشارکتهای مردمی از طریق شکل‌گیری سازمانهای غیر دولتی (NGOs) هماهنگ با بخش دولتی.	اقتصادی شدن فرایندهای تولیدی از طریق سهم بندی هزینه‌های تولیدی بخصوص در زمینه‌ی خرید ماشین‌آلات و نهاده‌های پایه و تشویق تولیدکنندگان برای تسهیم ریسک در پذیرش نوآوریها از طریق فعالیت مشارکتی (پ) تقویت تولیدکنندگان خرده یا با اعتبار بخشیدن به آنها و گسترش تعاونی‌ها برای مشارکت آنها در بازاریابی و تسهیل گریهای ممکن به وسیله‌ی دولت و سازمانهای غیردولتی ^۷ و بخش خصوصی (ت) کمک به شکل‌گیری اتحادیه‌های تجاری به منظور حمایت از تولیدات محلی و تأکید بر یادگیری متقابل برای گسترش تحقیقات و تکنولوژیهای منطبق با نیازهای واقعی مردم (ث) تلاش در جهت همسویی کارکرد زیرساختهای مختلف روستایی نظیر بخش دامپروری، صنایع دستی، شیلات، زراعت و... برای تحقق پایدار فرایندهای تولیدی و جلوگیری از پیدایش پیامدهای تحدیدکننده‌ی متقابل:
۵) ویسگرگیهای نظام برنامه‌ریزی	کاربرد راهکارهای مناسب برای برنامه‌ریزی غیرمتمرکز و تلفیق و تعمیم فعالیتها و فرایندهای متنوع چندبخشی در گستره‌ی روابط شهر - روستا در سطوح محلی.	ج) توجه به فرهنگ و آموزش عمومی و مدیریت تجاری شامل: جنبه‌های قانونی نظیر توافق‌نامه‌های زراعی و قراردادهای تجاری با توجه به ساختار اجتماعی موجود در جهت تنوع بخشی و پایدارسازی اقتصاد جوامع روستایی از طریق:
۶) مبنای تعیین اهداف و برنامه‌ها	نیازمندیها و توانایی‌های واقعی مردم محلی	۱) انتقال قدرت دولت مرکزی به اولیای امور محلی برای رسیدن به تقاضای مطلوب در سیاستهای اتخاذشده‌ی بین کارگزاران و مدیران صفی و ستادی با مردم روستایی در جهت تمرکززدایی ^۲ از بخش دولتی در زمینه‌ی طراحی، اجرا، مدیریت و ارزیابی فرایندهای برنامه‌ریزی شده در بلند مدت
۷) حوزه‌های عمده‌ی سیاستگذاری	تنوع بخشی به بخش کشاورزی و عرضه‌ی تولیدات روستایی، گسترش صنایع سازگار با شرایط محلی مبتنی بر صنایع موجود در مناطق روستایی و گسترش کارگرهای آموزش و ترویج روستایی، ارتقاء توانمندیهای نیروی کار در این جوامع	۲) تسهیل دسترسی به خدمات بانکی و اعتباری محلی و تسهیل دسترسی به خدمات بیمه‌ای و خدمات درمانی و خدمات اجتماعی و فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی مورد تأکید است.
۸) ویژگیهای خاص	تأکید عمده در مدل نشر صنعتی تحقیق دستاوردهای آتی، از طریق اقدامات کوتاه مدت نظیر پروژه‌های عمرانی، تمرکزگرایی در سرمایه‌گذاری، جزئی‌نگری برای حصول تمرکزگرایی در ابعاد ساختاری و کارکردی جریانها توسعه‌ی برنامه‌ریزی شده در زمینه‌ی نفوذ به پایین می‌باشد.	۳) روابط بین جوامع شهری و روستایی

توانمند کردن مناطق روستایی برای جذب منافع حاصل از گسترش روابط اقتصادی بین مناطق شهری صنعتی و جوامع روستایی از طریق آموزش و کارآموزی نیروی کار برای بخش صنعت و خدمات، گسترش آموزش فنی و حرفه‌ای برای نیروهای کار محلی، خصوصاً در مناطقی مهاجرپرست و حمایت از ایجاد صنایع جدیدی که در زمینه تولید و عرضه‌ی نهاده‌های تولیدی بخش کشاورزی (ابزار و ادوات زراعی، نهاده‌های مزرعه و...) و فرآوری محصولات کشاورزی فعالیت می‌کنند و تشویق آنها در جهت جذب نیروی کار محلی و اولویت بخشی به نیازهای محلی در طراحی فرایندهای تولیدی صنایع مذکور،

ث) سازماندهی برنامه‌های آموزشی و ترویجی

ایجاد شبکه‌های منطقه‌ای ۱۰

شبکه‌ها، مجموعه‌ای از سیستم‌ها با کارکردهای مختلف می‌باشند، که در ارتباط افقی تنگاتنگ با هم، ساختار شبکه یا شبکه‌ها را شکل می‌دهند و فعالیتها و روابط موجود بین آنها تعاملی است و مجموعه‌ی کارکردهای آنها در قالب فرایندهای چند جانبه و هماهنگ منجر به ایجاد تحولات راهبردی در ابعاد ساختی کارکردی در یک زمینه یا منطقه‌ای می‌شود که آنها فعالیت می‌نمایند. در محث توسعه، شبکه‌ها بیانگر نوعی روابط افقی، نه سلسله مراتب عمودی، و همچنین تعاملی و چند جانبه می‌باشند، بطوری که روابط عوامل و بهره‌وران برنامه‌های توسعه به شکل فرایندهای نظام‌مند^{۱۱} و جامع سازماندهی می‌شود (Douglass: ۲۰۰۰). سیاستها و راهبردهای توسعه‌ی نهادی و بخشی برای دستیابی به کارایی مطلوب نیازمند در نظر گرفتن نگرش توسعه‌ی آمایشی است و در این راستا باید از مدل‌های نشر صنعتی و شهری در قالب رهیافت‌های متعارف تغییر گرایش دهند، زیرا که عدم کارایی این رهیافت‌ها به وضوح مشخص شده‌است و حتی توسعه‌ی شهرکهای صنعتی و برنامه‌های اسکان در مناطق کم توسعه که خود نوعی قطبی شدن به شکل رشد ناپایدار تک بخشی (عمدتا صنعتی یا خدماتی) است، قابلیت تطابق و پاسخگویی به اقیانوس و نیازهای مناطق روستایی را ندارد. گسترش سیستم‌های مدرن ترابری و شبکه‌های اطلاع رسانی قابل دسترس در بستری بدور از سلسله مراتب عمودی، لازم به نظر می‌آید چرا که حذف یا تقلیل انگاره‌های سلسله مراتبی در برنامه‌های توسعه، منجر به برشمردن تفاوت‌های موجود بین مناطق مختلف می‌شود که غالباً توسط الگوهای قدیمی و متعارف مورد اغماض قرار می‌گیرند، همچنین آنها را در طراحی و هدایت برنامه‌های توسعه لحاظ می‌کند بطوری که همراه با انعطاف پذیری و پویایی لازم باشند (Hulum Turner: ۱۹۹۰). در رهیافت توسعه‌ی آمایشی، اختلافات، پتانسیلها و فعالیت‌های اقتصادی موجود بیش از گذشته پیچیده، متنوع و مختص شرایط در نظر گرفته می‌شوند. البته باید در نظر داشت که حاصل تحولات گذشته در بخش کشاورزی و جوامع روستایی در طول قرن بیستم، پیدایش شرایط بالقوه‌ای برای طراحی و ساخت پایه‌های اقتصادی جوامع روستایی بوده است که بعضاً موجب تغییراتی در ساخت اجتماعی و فرهنگی این جوامع بوده است. مثلاً اصلاحات ارضی، گذار از نظام فتودالی، نفوذ روابط سرمایه‌داری در اقتصاد بسته‌ی جوامع روستایی.

رهیافت توسعه‌ی آمایشی

هر چند که در مناطق و مقاطع زمانی مختلف اهداف خاصی را پیگیر بوده است اما قطعاً اثرات سوء جانبی نیز به همراه داشته است که منجر به متنوع شدن، گسترش تعاملات چند جانبه، ظهور نیازمندیهای جدید در عرصه‌های

از جزءنگری اجتناب شود.

به هر حال در شرایط کنونی، درجه‌ای از تمرکززدایی در برنامه‌های توسعه و عقب‌نشینی بخش دولتی برای تدارک بستری مناسب به منظور مشارکت فعالانه‌ی کلیه‌ی مخاطبان این برنامه‌ها ضروری به نظر می‌آید؛ البته عقب‌نشینی دولت به اصطلاح کوچک‌سازی^۷ بخش دولتی از طریق واگذاری بخشی از اختیارات مسئولیتها به مردم و نهادهای محلی مردمی در جهت توسعه‌ی نهادی^۸ به یک پیش شرط اساسی نیاز دارد و آن توانمند کردن مردم محلی برای درگیری فعال در فرایندهای توسعه است وگرنه عقب‌نشینی بخش دولتی باعث نوعی از هم گسیختگی فرایندی و نهادی خواهد شد و موانع جدیدی را به شکل سازمانهای منفعت جوی اقتصادی و واسطه‌های سودجوی خصوصی در حلقه‌های زنجیر تعاملات موجود شهر روستا بوجود خواهد آورد. البته برای توانمندسازی مردم محلی نوعی اصلاحات^۹ یا دگرگون‌سازی در زمینه‌ی توزیع سرمایه و منابع تولیدی، آموزش و خدمات عمومی و تصدی نقش مدیریت ستادی یا صافی لازم به نظر می‌رسد که در این راستا توجه به شبکه‌های منطقه‌ای می‌تواند سودمند واقع شود.

روستایی به عنوان کارکردی اولویت دار و ایجاد شبکه‌های اطلاع رسانی گسترده و سازمانهای ترویج و آموزش کشاورزی در جهت افزایش شناخت و دانش کشاورزان و روستاییان و افزایش توان آنها در ارزیابی اطلاعات و اتخاذ تصمیمات بهینه، به ویژه در زمینه‌ی مدیریت بهینه‌ی مزرعه،

توصیه‌های فوق، اصولاً کاربردی بوده و التزامهایی مطرح در زمینه‌ی توسعه و عمران روستایی محسوب می‌شوند، در این راستا کارگزاران توسعه و برنامه ریزان اقتصادی چه در بخش دولتی و چه با همکاری بخش خصوصی و سازمانهای غیردولتی و مردمی، باید به آنها به عنوان یک رهیافت مدیریتی توجه نمایند. البته در مرور الگوها و طرحهای توسعه باید ویژگیهایی چون تک بعدی بودن پروژه‌ها و یک سویه بودن اقدامات توسعه در چند دهه‌ی گذشته مدنظر قرار بگیرد چرا که منجر به ترویج فرهنگ پروژه‌گرایی برای فعالیتهای عمران منطقه‌ای گردیده است، در ضمن باید خاطر نشان ساخت که در نگرش نوین جامع‌نگر، مشارکت بخش خصوصی، سازمانهای محلی و مردمی برای استفاده‌ی کارآ از ظرفیتها و فرصت‌های موجود لازم به نظر می‌آید، تا فرایندها و اهداف طرح شده با نیازهای واقعی مردم محلی تطبیق یابد و

نگرش توسعه‌ی

آمایشی، تبیین‌کننده‌ی

دیدگاهی فرابخشی و

فرامنطقه‌ای در

طراحی، اجرا، اصلاح

وابقای فرایندهای

توسعه‌ی درازمدت

می‌باشد، به نحوی که

با رویکردی نظام مند

توان از گسترش

روابط مناطق مختلف

شهری و صنعتی با

جوامع روستایی برای

توانمند کردن پایدار و

متعادل اقتصاد

مناطق روستایی در

ارتباط با سایر بخشها و

حوزه‌های اقتصاد بهره

گرفت.

برگسترش شبکه های منطقه ای، تنها ساختنهای فیزیکی نیست بلکه اتصال پایدار ساختنهای موجود، هماهنگی کارگری، تفاهم در تبیین اهداف مشترک (که شاید از طریق یک رهافت مدیریتی جامع امکان پذیر باشد) و گسترش روابط تعاملی بین بخشهای مختلف اقتصادی مورد تاکید است و لازمه رسیدن به این نظرات همانا جامع نگری در سازماندهی و مدیریت برنامه ها و فرایندهای توسعه است و تنها از این طریق می توان به تهریت تعاملات ساختن کارکردی با هماهنگی لازم برای تحقق پایدار اهداف است یافت

مختلف اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی این جوامع شده است. با توجه به شرایط موجود و ویژگیهای ساختی کارکردی شبکه های منطقه ای، عنصر ضروری برای کارکرد عملی نگرش توسعه ای آمایشی، ایجاد، تقویت و گسترش شبکه های منطقه ای و توسعه ای روابط بین شبکه های مختلف می باشد. برای این که بتوان کارکرد ساختار شبکه های منطقه ای را پایدار کرد و همچنین از ظرفیت ها و فرصتهای بالقوه و بالفعل موجود بهره گیری نمود، پیش شرطهای زمینه سازی برای مشارکت واقعی عوامل تاثیرگذار در طراحی، ساخت و هدایت این شبکه ها و همچنین حرکت در جهت تمرکززدایی بیش از پیش ضروری محسوب می شود و لازمه ای تحقق این شرایط توانمندسازی مردم محلی برای شرکت در تصمیم گیریهای مربوطه، ارزیابی و استفاده از عملکرد فرایندهای موجود می باشد مردمی که تاکنون کنترل و اثرگذاری کمتری بر فرایندها و برنامه های عمران و توسعه ای مربوط به خود داشته اند.

قابل ذکر است که در گسترش شبکه های منطقه ای، تنها ساختنهای فیزیکی مبنا نیست بلکه اتصال پایدار ساختنهای موجود، هماهنگی کارکردی، تفاهم در تبیین اهداف مشترک (که شاید از طریق یک رهافت مدیریتی جامع امکان پذیر باشد) و گسترش روابط تعاملی بین بخشهای مختلف اقتصادی مورد تاکید است و لازمه رسیدن به این نظرات همانا جامع نگری در سازماندهی و مدیریت برنامه ها و فرایندهای توسعه است و تنها از این طریق می توان به تقویت تعاملات ساختی کارکردی با هماهنگی لازم برای تحقق پایدار اهداف دست یافت.

مایک داگلاس (۲۰۰۰: Mike Dauglass) گسترش راهکارهای زیر را زمینه ساز موفقیت کارکردی شبکه های منطقه ای ذکر می کند: گسترش خدمات حمل و نقل نظیر اتحادیه های ترابری کالا و مسافر، گسترش خدمات حمل و نقل دولتی و خصوصی در مناطق روستایی، نظیر خطوط اتوبوسرانی بین شهری و بین شهرکها و روستاهای مختلف برای ارتباط روستاها با یکدیگر و با مراکز شهری، باید کارکردهای خدماتی و حمایتی را برای پاسخگویی به نیازهای مناطق روستایی سازماندهی کرد و استانداردهای غیرقابل انعطاف مراکز صنعتی و شهری را در روستاها بکار نبرد، پاسخ به نیازها باید قابل دسترس برای عامه مردم و سازگار با شرایط و نیازهای جوامع روستایی باشد، خدماتی نظیر بیمه، بهداشت، آموزش، خدمات تجاری و... از این قبیل اند:

کمک به تسریع رشد اقتصادی مناطق روستایی از طریق تقویت زیرساختهای تولیدی جوامع روستایی، چه در فعالیتهای زراعی و چه در زمینه فعالیتهای غیرزراعی، نظیر آبیاری، انبارداری، بازاریابی، صنایع روستایی و... آموزش نیروی کار مازاد در بخش

کشاورزی جوامع روستایی برای دستیابی به نرخ مطلوب اشتغالزایی در زیر بخش های دیگر تولیدی (خدمات و صنعت) در مناطق روستایی و توسعه ای ارتباطات مخابراتی، گسترش دایره ای کارکردی رسانه های جمعی و توجه به آموزش و ترویج روستایی با در نظر گرفتن تنوع و تکثر قومی فرهنگی موجود. واضح است که شبکه ای از کارکردها و ساختارهای شهری، صنعتی و روستایی که به خوبی به هم مرتبط شده اند و دارای تعامل بهینه می باشند، بهتر از قطبهای رشد یافته شهری صنعتی (با توجه به این نقطه که رشد اقتصادی پایدار به سرمایه گذاری متعادل در مناطق شهری و روستایی وابسته است) عمل می کنند. درآمد نگرش توسعه ای آمایشی مبتنی بر گسترش شبکه های منطقه ای و الگوی نشر صنعتی در زمینه های مختلف مقایسه شده اند. در ادامه نموداری از ساختار شبکه های منطقه ای ارائه شده است که در مقایسه با مدل خطی نشر صنعتی (نمودار یک)، می توان به تفاوت های ساختی کارکردی آن با نگرش توسعه ای آمایشی پی برد.

با نگاهی به نمودار شماره دو می توان پی برد که شبکه های منطقه ای دارای ساختار نسبتا بیجده ای، متشکل از عناصر کارکردی متنوع و به تبع آن دارای وابستگی های تعاملی چندگانه می باشد؛ چراکه رشد پایدار فرایندهای تولید و توسعه در مناطق مختلف، به فعالیتهای مختلف اقتصادی و بهره گیری متعادل و بهینه از فرصتها و توانایی های بالفعل و بالقوه نیاز دارد تا در بلندمدت به درجه ای از خودکفایی دست یابند. در نمودار فوق می توان مشاهده کرد که یک شبکه ای منطقه ای از سیستم های تولیدی و خدماتی فعال در سطح منطقه شکل گرفته است، این سیستم های تولیدی و خدماتی فعال در سطح منطقه نظیر مراکز تولید زراعی و دامی، مراکز صنعتی، مراکز عرضه کننده ی خدمات و... ارتباطی تنگاتنگ با یکدیگر دارند تا کارکردهای هماهنگ شده در عرصه ای یک شبکه ای منطقه ای را تداوم بخشند. البته هر شبکه ای منطقه ای، با سایر شبکه ها وابستگی

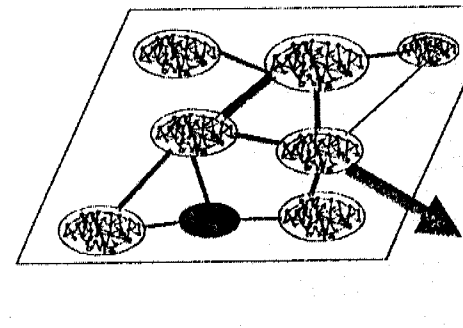
مقابل دارد و مرز هر شبکه بر اساس فعالیت اقتصادی غالب و کارکردهای جانبی آن برای مجموعه ای از سیستم های کارکردی مرتبط، تقسیمات جغرافیایی یا عوامل دیگر (البته نه به صورت کاملا مشخص) تعیین می گردد و در این راستا نه تنها عوامل فنی و کارکردهای تولیدی مورد توجه قرار می گیرد بلکه به ابعاد دیگر اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی نیز توجه می شود.

الته در نمودار (۲) در ارائه ی طرح شماتیک یک شبکه ای منطقه ای سعی بر اختصار در زمینه ای ارائه ی سیستم های مختلف موجود در ساخت آن شبکه ای منطقه ای بوده است و گر نه هر شبکه ای منطقه ای دارای سیستم ها و عناصر متعدد و متنوعی غالبا متفاوت با سایر شبکه های منطقه ای پیرامون می باشد.

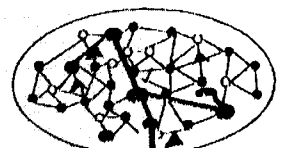
مقابل دارد و مرز هر شبکه بر اساس فعالیت اقتصادی غالب و کارکردهای جانبی آن برای مجموعه ای از سیستم های کارکردی مرتبط، تقسیمات جغرافیایی یا عوامل دیگر (البته نه به صورت کاملا مشخص) تعیین می گردد و در این راستا نه تنها عوامل فنی و کارکردهای تولیدی مورد توجه قرار می گیرد بلکه به ابعاد دیگر اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی نیز توجه می شود.

زمینه های لازم برای (تداوم) کارکرد موفق شبکه های منطقه ای:

همانطور که قبلا گفته شد، شبکه های منطقه ای به عنوان عناصر اصلی ساختی کارکردی در نگرش توسعه ای آمایشی در جهت رسیدن به کارایی بهینه، نیازمند شرایطی با زمینه سازیهایی می باشند تا بتوان از این طریق توانمندسازی مردم محلی و مشارکت فعال آنها فراهم گردد. در وهله ی نخست، باید تحول اساسی در مدیریت، ساختار نهادها و سازمانهای درگیر در برنامه های توسعه (چه در بخش دولتی یا غیردولتی) صورت پذیرد، (که تاکنون بر اساس الگوی متعارف خطی توسعه، با تمرکزگرایی شدید فعالیت نموده اند) و در این زمینه لازم است که به بازسازی و شکل گیری نهادهای محلی که از درون مناطق روستایی برخاسته و برای برآورد نیازهای محلی فعالیت می کنند و همچنین به وسیله ی خود مردم محلی کنترل، هدایت و بهره برداری می شوند، توجه شود و به استفاده ی این نهادها از ظرفیت های محلی تاکید شود و این می تواند در چارچوب یک توسعه ای نهادی مطلوب در جریان توسعه صورت گیرد. به تبع این پیش

- معرفی نمودار
- مراکز تولید روستایی (زراعی - باغی - دامی - صنایع روستایی و...)
  - ▲ مراکز شهری و اداری (عرضه کننده ی نهاده کشاورزی و بازار مصرف تولیدات روستایی)
  - مراکز صنعتی

شرط، عامل زمینه ساز دیگر، همانا توجه کارگزاران، مدیران و برنامه ریزان توسعه و رشد اقتصادی به نگرش توسعه‌ی آمایشی مبتنی بر تولید شبکه‌های منطقه‌ای و بکارگیری التزامهای مربوطه در عمل است؛ در این راستا باید کارگزاران فوق، موارد ذیل را به عنوان عوامل موفقیت خویش در عرصه‌ی توسعه آمایشی در دستور کار خود قرار دهند: فراگیری متقابل از مردم محلی، بکارگیری راهکارهای مدیریت مشارکتی، توجه به تحقیقات کیفی در کنار مطالعات کمی، همچنین استفاده از دانش بومی و روشهای ارزیابی مشارکتی (P RA) و ترویج و تحقیقات مشارکتی در عرصه‌ی فعالیتهای تولیدی زراعی و غیرزراعی. بعلاوه در نهادهای درگیر در برنامه‌های توسعه، باید از راهکارهای جلب مشارکت واقعی مردم در درازمدت استفاده کنند و این مشارکت را از طریق زمینه‌سازی و تشویق تاسیس سازمانهای غیردولتی (NGOs) و مردمی مرتبط با نیازهای مردم محلی نهادینه کنند و در این زمینه، مدیریت و هماهنگی فعالیتهای نهادها و سازمانهای مختلف درگیر، چه در بخش دولتی و چه در بخش خصوصی برای رسیدن به اهداف مشترک اهمیت اساسی دارد.

موارد فوق به فعالیت مطلوب شبکه‌های منطقه‌ای کمک زیادی می‌نمایند؛ البته شبکه‌های منطقه‌ای نیز لازم است که فعالیتهای خود را در جهت کاهش فقر در مناطق حاشیه‌ای، برآورد نیازهای عامه‌ی مردم و کاهش اختلاف سطح زندگی بین جوامع روستایی و شهری، به منظور توانمندسازی مردم محلی سازماندهی کنند و این مهم، یکی از دلایل اصلی طرح نگرش توسعه‌ی آمایشی برای دستیابی به توسعه‌ی انسانی محسوب می‌شود.

بحث و نتیجه گیری:

نگرش توسعه‌ی آمایشی، در واقع نوعی جامع‌نگری در طراحی و هدایت فرایندهای توسعه محسوب می‌شود، بطوریکه تفکر سیستماتیک (نظام مند) در زمینه‌ی طراحی و برنامه ریزی جریانات مربوط به توسعه‌ی متعادل و پایدار مناطق شهری و روستایی دخالت کند در واقع در این نگرش، خط مشی واحد و الگوی استاندارد جامع‌الشرایطی را برای تمام مناطق (همانند آنچه در گذشته برای توسعه شاهد بوده‌ایم) عرضه نمی‌دارد. نگرش توسعه‌ی آمایشی، تبیین‌کننده‌ی دیدگاهی فرابخشی و فرامنطقه‌ای در طراحی، اجراء اصلاح و ابقای فرایندهای توسعه‌ی درازمدت می‌باشد، به نحوی که با رویکردی نظام مند توان از گسترش روابط مناطق مختلف شهری و صنعتی با جوامع روستایی برای توانمند کردن پایدار و متعادل اقتصاد مناطق روستایی در ارتباط با سایر بخشها و حوزه‌های اقتصاد بهره گرفت.

نگرش توسعه‌ی آمایشی، راهبردی ارائه می‌دهد بر ایجاد، گسترش و بهینه‌سازی کارکرد و ساختار شبکه‌های منطقه‌ای در زمینه‌های

توسعه‌ی انسانی، فرهنگی و اجتماعی هدف اصلی این فرایندها از طریق تقویت زیربنای اقتصادی محسوب می‌شود و در این راستا تمرکززدایی، توجه به نیازهای مردم محلی، گسترش کارکردهای مرتبط با آموزش و ترویج روستایی، توسعه‌ی سیستم‌های آموزش رسمی، بهداشت و خدمات رفاهی برای ارتقا سطح زندگی مردم روستایی و حرکت در جهت توانمندسازی آنها از اولویتهای اساسی می‌باشد.

مختلف اقتصادی برای رسیدن به توسعه‌ی پایدار و متعادل نواحی شهری و روستایی از طریق بهینه‌سازی روابط فیمابین در عرصه‌های مختلف، هدف این راهبردی، فراهم کردن عناصر ضروری برای دستیابی به اهداف توسعه در فرایندی بلندمدت می‌باشد و در این زمینه، انگیزه‌ی رشد هماهنگ نواحی شهری و روستایی را در بر دارد. از ویژگی‌های اصلی این رهیافت، تاکید بر پایدارسازی بهره‌برداری از منابع طبیعی تولید و توزیع متعادل منافع حاصل از برنامه‌های رشد و توسعه‌ی اقتصادی در بین مردم محلی می‌باشد. در این راستا، گسترش متعادل روابط در زمینه‌های مختلف، بین مناطق شهری و روستایی به دور از سلسله مراتب عمودی رایج در ساختار اداری بخش دولتی، حرکت در جهت گسترش روابط افقی، تمرکز اولیه بر نیازهای واقعی مردم و در نظر گرفتن ظرفیتهای محلی، تقویت زیربنای تولیدی، تلفیق روابط تولیدی و خدماتی در بستری از مشارکت فعالانه‌ی مردم محلی به منظور توانمندسازی آنها در دستور کار برنامه‌های توسعه، طراحی شده بر اساس نگرش توسعه‌ی آمایشی قرار دارد و در کل در این نگرش چنین نتیجه‌گیری می‌شود که:

۱ توسعه‌ی جامع مناطق روستایی به عنوان فرایندی بلندمدت محسوب می‌شود که در مناطق مختلف، اهداف و شرایط و به تبع آن کارکردها و ساختارهای خاصی برای فرایندهای توسعه نیازمند است.

۲ پایداری ساختها و دستاوردهای حاصل از توسعه و تلفیق جوانب کمی و کیفی فعالیتهای مربوطه ضروری می‌نماید.

۳ توسعه‌ی انسانی، فرهنگی و اجتماعی هدف اصلی این فرایندها از طریق تقویت زیربنای اقتصادی محسوب می‌شود و در این راستا تمرکززدایی، توجه به نیازهای مردم محلی، گسترش کارکردهای مرتبط با آموزش و ترویج روستایی، توسعه‌ی سیستم‌های آموزش رسمی، بهداشت و خدمات رفاهی برای ارتقا سطح زندگی مردم روستایی و حرکت در جهت توانمندسازی آنها از اولویتهای اساسی می‌باشد.

۴ برای دست یافتن به توسعه‌ی پایدار و جامع مناطق روستایی، توجه به ابعاد مختلف فرهنگی، اجتماعی اقتصادی در حوزه‌های مختلف اقتصادی و جغرافیایی (نواحی شهری، صنعتی و روستایی) در چارچوب دیدگاهی نظام مند و جامع لازم می‌باشد.

۵ در چارچوب این دیدگاه نظام مند و کل گرا

گسترش روابط حوزه‌های مختلف اقتصادی و جغرافیایی ساخت، هدایت و تقویت شبکه‌های منطقه‌ای برای دستیابی به توسعه‌ی جامع مناطق روستایی که ویژگی‌های برشمرده شده را در بر دارد، ضروری می‌باشد.

منابع و مأخذ:

- ۱ ازکیا، مصطفی (۱۳۷۷). جامعه‌شناسی توسعه (چاپ اول)، نشر کلمه.
- ۲ توسلی، غلامعباس. جامعیت مفهوم توسعه، مجموعه‌ی مقالات سمینار جامعه‌شناسی توسعه، جلد دوم، ص ۳۳۸.
- ۳ لهسایی زاده، عبدالعلی (۱۳۷۹). جامعه‌شناسی توسعه‌ی روستایی، شیراز، نشر زر.
- ۴ رحمانی، فریده: توسعه‌ی پایدار، از تئوری تا عمل. اطلاعات سیاسی، اقتصادی شماره ۶۸۷۰، ص ۱۳۷، ص ۸۴.
- ۵ کریمی، ناصر. انگاره‌ای فرانوگرایانه درباره‌ی شهرهای آینده. روزنامه‌ی همنه‌ی، شماره ۵۴۸، خرداد ۱۳۷۷، ص ۷.
- ۶ رحیم‌زاده اسکویی، رحیم (۱۳۷۲). توسعه نیافتگی از دیدگاه تئوریک: کتاب توسعه. شماره ۴، نشر توسعه، تهران.
- ۷ تودارو، مایکل: توسعه‌ی اقتصادی در جهان سوم (جلد اول)، ترجمه‌ی غلامعلی فرجادی (۱۳۶۶)، سازمان برنامه و بودجه، تهران.

- 8- Carl K. Eicher John M. Statz, Agricultural Development in the Thirdworld, The John Hopkins University Press, Baltimore and London, 1984.
- 9- Henry. Bernstein, Rural Livelihoods, Crises and Respons, Oxford University, 1992.
- 10- Perston, P. W. New Trend in development theory, Routledge, 1985.
- 11- Frank, A. G; The development, of undeveloped independtly and under development NewYork. Achor Books, 1992.
- 12- Douglass, Mike (2000). Rural Habitat spatial development planingfor Improving Rural Livelihood. Agricultural + rural development jurnal, No.2, pp 38-41.
- 13- Hulum, D. Mark Turner. Sociology and development. Harvestry, London, 1990.
- 14- Long, N.; An Introduction of the sociology of Rural development. Tavistok, London, 1977.

پی نوشت:

- 1- Globalization
- 2- Non governmental organizations (NGOs)
- 3- Decentralization
- 4- Multisector Agricultural
- 5- Research & Development (R&D)
- 6- Planned participatory Appraisal
- 7- Smalitzation
- 8- Institutional Development
- 9- Reforms
- 10- Regional Networks
- 11- Systematic
- 12- small - medium
- 13- central place theory
- 14- trickle down